

A NEOKONZERVATÍV ÁLLAM, THATCHERTŐL CAMERONIG

Egedy Gergely

(egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Közigazgatástudományi Kar,
Társadalomelméleti Tanszék)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az elmúlt negyedszázad súlyos és bonyolult kérdéseket vetett fel az állam számára. A tanulmány fókuszában álló Nagy-Britanniában a jóléti állam a II. világháború utáni évtizedekben érte el csúcspontját, majd a hetvenes évek végére a gazdasági növekedés megakadása és az új típusú kihívások mély válságba sodorták, napirendre tűzve a kérdést, vajon finanszírozható-e és kívánatos-e ez az államtípus. A Margaret Thatcher vezette neokonzervatívok első számú prioritásnak tekintették a szociáldemokrata állam lebontását, és a korporativista kísérlet befejezését. Az a neoliberális gazdaságpolitika azonban, amelyet a konzervatív kormányok tizennyolc éven át folytattak, nem váltotta be az Új Jobboldal ideológusainak a reményeit. A Thatcher- és Major-kormányok ugyanis egyszerűen nem tudták az államot olyan mértékben leépíteni, amelyet optimálisnak tartottak volna. Blair Új Munkáspártja részleges irányváltást ígért, ám a neoliberális gazdaságpolitikával nem szakított. A brit állam legfontosabb céljává a globalizációhoz való alkalmazkodás vált – e tanulmány ezt az államot „versenyelvű államként” jellemzi. David Cameron, a konzervatív politika megújítására törekedve, az „együttérző konzervativizmust” állította középpontba, s ez Nagy-Britannia „széttört társadalmának” a helyreállítását jelölte meg prioritásként. Ezzel összefüggésben valószínűnek tűnik, hogy a versenyelvű állam cameroni változatában a neoliberális dimenziót valamelyest gyengíteni fogja az a felismerés, hogy a thatcheri neokonzervatív állam végül is nem tudta biztosítani a kiegyensúlyozott társadalmi és gazdasági fejlődést.

Kulcsszavak: Új Jobboldal ■ államtalanítás ■ erős állam ■ versenyelvű állam ■ együttérző konzervativizmus

Ellenség vagy szövetséges? Szűkítsük, vagy bővítsük, gyengítsük, vagy erősítsük? Egészen tömören e dilemmákban is összefoglalhatjuk a (neo)konzervativizmusnak az államhoz való ellentmondásos viszonyát. E tanulmány arra tesz kísérletet, hogy felvázolja – Nagy-Britannia történeti kontextusában – az állammal kapcsolatos (neo)konzervatív felfogás alakulását és módosulását a XX. század utolsó negyedében és a XXI. század első évtizedében. (Elsősorban a témára vonatkozó angolszász szakirodalom áttekintése alapján, a „verseny-

elvé” vagy „kompetitív állam” fogalma kapcsán – talán – újat is mondva a hazai érdeklődőknek.)

Az állam szerepköréről vallott felfogás a konzervatív gondolkodás kikristályosodása óta megosztotta a konzervatívokat. S bár a neves tory közgazdász, A. S. Hewins 1911-ben azt állította, hogy „van egy határozott konzervatív államelmélet... s ebből minden józan gazdasági reformot le lehet vezetni”, valójában sem akkor, sem a XX. század későbbi évtizedeiben nem alakult ki egyetlen meghatározó konzervatív államfelfogás. (Hewins-t idézi: Green, 2004: 240.) Sőt! „Két lélek lakik bennem...” – idézte fel Greenleaf Goethe Faustját, amikor a konzervatív hagyományban két irányzat vagy felfogás szembenállását emelte ki: a „libertariánust” és a „paternalistát” (Greenleaf, 1983: 189–358.). Míg az előbbi hívei, akiket gyakran „individualistáknak” is neveznek, az erősen korlátozott állam szószólói voltak, az utóbbiak, a „kollektivisták” az intézmények és a tekintély védelmében fontos szerepet szántak az államnak (vö. még: Hoover and Plant, 1989: 75–90). Az előbbiek a szabadság értékét állították a középpontba, az utóbbiak viszont az autoritást és a törvényes rend érvényesülését. Az eltérő hangsúlyok mögött nem nehéz kimutatni az emberi természetről alkotott felfogás eltéréseit: míg az „individualista” konzervatívok többet, a paternalisták kevesebbet tételeztek fel az emberek józanságáról és racionalitásáról, és ebből fakadóan, a korlátok szükségességéről is.¹

A JÓLÉTI ÁLLAM MEGRENDÜLÉSE

A XX. században gyakorlatilag az egész nyugati világban elfogadottá vált az a gondolat, hogy az államot bizonyos felelősség terheli polgárai sorsáért és jólétéért. A XIX. századi liberalizmus koncepciója, amely az állam funkcióját az „éjjeliőr” teendőjére, vagyis a pusztá rendfenntartásra korlátozta, elveszítette legitimitását, s fokozatosan átadta helyét a „beavatkozó” államnak. Ez vezetett el fokozatosan az ún. jóléti államok (welfare state, Wohlfahrtsstaat) kialakulásáig – e folyamatban sokan a teljes állampolgárság kiteljesedését látták, egyetértve azzal a tézissel, amelyet T. H. Marshall (1950) fejtett ki az állampolgárság tartalmának fokozatos kibővüléséről (polgári jogok, politikai jogok, szociális jogok).

Mi is a „jóléti állam”? Hayek szerint gyakran e kifejezéssel illetnek minden olyan államot, amely a közrend fenntartásán kívül más problémákkal is törődik (Hayek, 1996: 45). Közgazdasági szempontból a jóléti állam a polgáraitól elvont jövedelmek újraelosztásán alapul, és ha e redisztribúció mögöttes elveit keressük, akkor nem pusztán a szolidaritást találjuk meg, hanem az egyenlőség értékének középpontba állítását is. Valószínűleg a nagy 1929–33-as világválság roppantotta meg alapvetően azt az addig meg nem kérdőjelezett „ortodox” felfogást, miszerint a piaci mechanizmus automatikusan, tehát az állam segítsége nélkül is ki tudja javítani saját működési zavarait. A piac ku-

darca azonban korábban elfogadhatatlannak tűnő elképzelések elfogadásához vezetett. Az állami intervenció eszméjét a „jóléti konszenzus” kialakulása egészítette ki a XX. század közepére, s ez alól a konzervatív gondolkodás főárama sem tudta kivonni magát.

Nagy-Britanniában az 1945 nyarán tartott választásokat megnyerő Munkáspárt fektette le a „welfare state” alapjait. Ehhez a Churchill vezetésével 1951-ben visszatérő toryk sem nyúltak hozzá érdemben – a Butler szerkesztette „Ipari Karta” valójában már 1947-ben elfogadta az állami beavatkozás gondolatát. A brit konzervatív gondolkodásban tehát paradigmaváltás ment végbe, s ha más hangsúlyokkal is, de polgárjogot nyert a jóléti állam eszméje (Egedy, 2005: 192–197.). A szociális piacgazdaság megteremtését már 1938-as művében (*The Middle Way*) sürgető Harold Macmillan miniszterelnöksége (1957–1963) alatt pedig a jóléti konszenzusra épülő politika nem pusztán az addigi vívmányok passzív elfogadására, hanem tudatos meggyőződésre épült (vö. Harris, 1972: 228–246.)

Az állam új felfogását az 1970-es évek közepén érte drámai kihívás: ennek a hátterében a Bretton Woodsban kialakított nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlását, az olajválságot, a gyorsuló inflációt, a szakszervezetek harcias fellépését, és mindezzel összefüggésben, a gazdasági növekedés megtorpanását találjuk. Szembesülni kellett azzal, hogy egyre több problémát nem lehet az addig megszokott módon megoldani; válságba került a „szervezett kapitalizmus” (Lash, Scott–Urry, John, 1987). Ez magyarázza, hogy a háború utáni évtizedek közmegegyezésem „beavatkozó állam”-konceptiója, szociáldemokrata szellemiségű intézményeivel és megoldásaival hirtelen heves támadások kereszttüzébe került. Hangsúlyoznunk kell tehát a külső, nemzetközi tényezők szerepét a brit állam átalakulásának folyamatában; ezek nemcsak beszűkítették a nemzetállam mozgásterét, hanem belső struktúráira is mély hatással voltak (Smith, 1998: 53–58).

A neves brit politológus, Andrew Gamble joggal írja: a szociáldemokrata állameszme hegemoniája az állampolgárság, a képviselet és a gazdaságirányítás tekintetében egyaránt megrendült (Gamble, 1988: 1–2.). A jogosultságok folyamatos kiterjesztésére épülő állampolgárság-konceptiót egyre többen hozták összefüggésbe az állam kudarcaival, azzal, hogy nem tud rendet tartani az iskolákban, nem védi meg a család intézményét, nem képes megakadályozni a bűnözés növekedését. A II. világháború után, ha eltérő jelleggel is, egész Nyugat-Európában kialakult az érdekképviselet intézményesített, neokorporatista rendszere – a gazdasági stagnálás, sőt hanyatlás fényében viszont sokan épp ebben találták meg a gazdaság hatékony működésének legfőbb akadályát. Megfogalmazódott az igény az olyan állam iránt, amely nem alkudozik a különböző érdekcsoportokkal, és távol tartja magát a gazdaság szférájától. Bírálóinak szemében a jóléti állam aláásta a piac működőképességét, s ezzel szerintük a demokratikus berendezkedés alapjait is fenyegette.

AZ ÚJ JOBBOLDAL

A legalaposabb bírálatot az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában egyaránt kibontakozó „Új Jobboldal” (New Right) dolgozta ki. Bár e fogalomnak számos partikuláris értelmezésével találkozni a különféle szerzők munkáiban, Nagy-Britanniában, némi egyszerűsítéssel, e terminus elsősorban a „thatcherista” jobboldalt jelöli, amely a neokonzervativizmus elvi platformjára helyezkedett (vö. Leach, 2002, 191–208.). Az Új Jobboldal eszmei alapjául szolgáló neokonzervativizmus felettébb bonyolult képlet, ugyanis egyszerre jelent meg benne egy liberális és egy konzervatív irányzat, amelyek összekapcsolódása csak belső ellentmondások árán valósulhatott meg. A (neo)liberális vonulat elsősorban az állam szerepvállalását támogató keynes-i gazdaságfilozófiának, és az újraelosztó jóléti államnak üzent hadat, a konzervatív pedig a hatvanas években kialakult „engedékeny” társadalomnak, amely lerombolta a tekintély hagyományos forrásait. A (neo)liberalizmus három elvhez ragaszkodott: a szabadpiachoz, a „minimális” államhoz, és az egyén korlátlan szabadságához, ezzel szemben a (paternalista) konzervatívok ezek egyikét sem fogadták el fenntartások nélkül. Míg a neoliberalizmus az állam szerepvállalásának még az olyan korlátozott formáival sem értett egyet, mint a koordinálás vagy ösztönzés, az „egy nemzetben” gondolkodó konzervatívok nem zárkóztak el az állami beavatkozás minden formájától, s a nagyarányú munkanélküliséget jóval nyomasztóbb problémának érezték, mint a (neo)liberálisok. S míg az utóbbiak számára a szabadság abszolút és részlegesen sem korlátozható érték volt, a konzervatívok kevesebb szabadságot és erősebb fegyelmet igényeltek.

Andrew Gamble úgy fogalmaz (1988: 27.), hogy ami az Új Jobboldalhoz tartozókat összekötötte, az mindenekelőtt a szociáldemokrata örökség elutasítása volt, s ezzel e sorok szerzője is egyetért.² Valóban elmondható, hogy bár az Új Jobboldal eltérő komponensekből lett összegyűrve, a (neo)liberális és a konzervatív elemek több vonatkozásban is közös nevezőt találtak. Egyaránt szemben álltak az állami bürokráciával, és a korporatizmussal, még ha nem is teljesen azonos okokból: míg a (neo)liberálisok olvasatában ezek mind korlátozták a szabad piacot, a konzervatívok szemében a hatalmasra duzzasztott bürokrácia és a zsaroló szakszervezetek az állam autoritását fenyegették. A jóléti államot nemcsak azért lehetett bírálni, mert sokba került, hanem azért is, mert az embereket leszoktatta az önállóságról, és a felelősség vállalásáról, s ezzel aláasta az erkölcsi rendet. Az Új Jobboldal eszmei alapzatában, a neokonzervativizmusban így tehát sajátos szövetségre lépett egymással a liberális és a konzervatív gondolkodásmód. Míg az előbbi a szabad verseny mellett érvelt, az utóbbi az állam elveszített autoritásának a visszaszerzését írta zászlajára (Egedy, 2006: 5–24.).

E körben született meg a korábbi állam-paradigmát felváltó új, neokonzervatív állam koncepciója is (Levitas, 1986). A lényegét – Gamble találó és széles kör-

ben elterjedt megnevezésével – „a szabad gazdaság és az erős állam” kombinációjaként írhatjuk le (Gamble, 1988: 31–37). A két alkotóelem összekapcsolása természetesen nem volt mentes a belső ellentmondásoktól, azt tételezte ugyanis fel, hogy az államot egyidejűleg gyengítik is és erősítik is. Egyes területeken az államnak össze kell magát húznia, és semmibe sem szabad bele szólania, míg más vonatkozásokban kifejezetten „beavatkozó” és szigorúan centralizálnak kell lennie. A „szabad gazdaság” és az „erős állam” fogalmainak összekapcsolása ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy kerülnünk kell az „állam-ellenes” és az „állampárti” jelzők leegyszerűsített, sematikus használatát, mert az állammal kapcsolatos (neo)konzervatív felfogások ennél jóval szélesebb skálán mozognak. Az alábbiakban először arra a liberális filozófiai alapvetésre térünk ki, amely a háttérét adja a „szabad gazdaság” érvrendszerének, majd az „erős állam” melletti érveket tekintjük át.

A „SZABAD GAZDASÁG” ALAPJAI

Gondolatmenetünket indítsuk annak a kézenfekvő összefüggésnek a kiemelésével, amely a szabadság értelmezése és az állam felfogása között fennáll. Klasszikus művében Isaiah Berlin szembeállította a szabadság negatív és pozitív fogalmát, az előbbi a „valamitől való”, az utóbbit pedig a „valamire való” szabadságként definiálva (Berlin, 1990: 334–444.). A neokonzervatív szemlélet kiindulópontja a szabadság negatív felfogása; ez azt a területet jelöli ki, amelyen belül az egyén számára megengedett mindazt megtenni, amire csak képes, tekintet nélkül a közösség szempontjaira. A szabadság pozitív fogalma viszont egy olyan állapotot tételez fel, amely alkalmas az egyén kiteljesedéséhez, ezért e felfogás óhatatlanul összefonódik azzal a kérdéssel, hogy miként osszuk el az individuális célok eléréséhez szükséges javakat. Ez utóbbi szabadságfelfogás így tehát a társadalmi igazságosság valamiféle megvalósítását is igényli, ami viszont elkerülhetetlenné teszi az állam aktív szerepvállalását. A liberális gyökerű neokonzervatív államfelfogás épp ezért azt állította érvelésének középpontjába, hogy a szabadság pozitív értelmezése alapvetően téves, a társadalmi vagy elosztó igazságosság fogalma pedig illuzórikus eszme.³ Miért? Ez ugyanis – Margaret Thatcher egykori mentorának, Keith Josephnek a hasonlatával élve – a „tortafelosztó mentalitásra” épül. A klasszikus egalitárius érv úgy szól, hogy ha egy anyának öt gyermeke van, öt egyenlő darabra fogja vágni a tortát – s magyaráznia csak azt kell, ha másképp jár el. Ez a megközelítés azonban azt a feltevést tartalmazza, hogy a gazdagság bizonyos szintje eleve létezik, s csak ki kell osztani a társadalom tagjai között. Valójában azonban nem készen kapott, hanem a tagok által megtermelt javakról van szó! A gyermekek nem vettek részt a torta elkészítésében, így indokolt lehet az egyenlő felosztás, de az aligha állítható, hogy mindenki egyenlő mértékben járult hozzá

a társadalom anyagi javainak az előállításához. S Joseph levonja a neokonzervatívok következtetését: ha az állam mégis mesterséges egyenlősítésre tesz kísérletet, súlyos igazságtalanságot követ el (Joseph–Sumption, 1979: 84–85.). S máris a jóléti állam elveinek az elutasításánál vagyunk: e gondolatmeneten haladva ugyanis az „egyenlősítő” célok érdekében beavatkozó állam és a jogállam kizárja egymást (Plant, 2004: 25–27.).

Ebből fakadóan a neokonzervatívok szerint az államnak a negatív szabadság és a negatív jogok védelme a kötelessége; a piac tekintetében „csak” arra kell ügyelnie, hogy annak működését ne akadályozhassa a kényszernek és az erőszaknak semmiféle formája. A szegénység balszerencse, amelyhez azonban az államnak nincs köze, hangsúlyozza Joseph és szerzőtársa (Joseph–Sumption, 1979). Szorosan összefügg tehát egymással a szabadság mibenlétéről vallott felfogás, a társadalmi igazságosság eszméjének az elvetése, valamint a gazdasági és szociális jogok negatív tartalmú értelmezése (Plant, 2004: 32–33.).

Ha a neokonzervatív állam gazdasági alapjairól szólnak, a legrövidebb áttekintés sem nélkülözheti az utalást azokra a tézisekre, amelyeket az „osztrák iskola” legtekintélyesebb képviselője, August von Hayek és a chicagói iskola mestere, Milton Friedman fejtett ki. A hetvenes években újra felfedezett Hayek már az 1944-ben írott nevezetes művében, az „Út a szolgasághoz” címűben megsemmisítő bírálatát adta a „kollektivista” elveknek – s ezek szerint nem csak a totalitárius rendszerekben, hanem a jóléti államokban is uralomra jutottak. Ő azt a berendezkedést tartotta kívánatosnak, amelyben az állam nem tesz egyebet, mint hogy biztosítja a mindenki által ismert versenyszabályok érvényesülését. Kritikája nem csak a jóléti célokra fordított kiadások mértékére irányult, hanem az állam tevékenységi körének teljes átalakítását is célul tűzte. Szerinte az az elképzelés, hogy a kormányzat a rendelkezésére álló kényszerítő hatalmat a „pozitív”, vagyis a társadalmi, (disztributív) igazságosság megvalósítására használja fel, szükségszerűen az egyéni szabadság lerombolásához vezet (Hayek, 1995: 219–220.).

Milton Friedman, aki – Hayektől eltérően – a gazdasági rendszer etikai dilemmáit még csak fel sem vetette, abból indult ki, hogy a szabadság és a hatékony gazdálkodás követelményei közötti összhangot egyedül a korlátozatlan versenyen alapuló kapitalizmus tudja megteremteni. E premisszából pedig az a következtetés adódott, hogy az államnak az a felfogása, amely teret ad a gazdasági és társadalmi folyamatokba való beavatkozásnak, roppant káros és ezért elfogadhatatlan. A „Kapitalizmus és szabadság” című híres művében a Nobel-díjas közgazdász a gazdasági szabadságot tekintette az általános szabadság talapzatának (Friedman, 1962). Bár Hayek és Friedman nézetei között több ponton is különbség van, mindketten arra az előfeltevésre építettek, hogy a piaci szereplők cselekedetei az érdekek spontán kialakuló harmóniájához vezetnek el, az állam közbelépése nélkül.⁴ E gondolatmeneten haladva jut el a neokonzervatív gondolkodás odáig, hogy az államot meg kell fosztani az előző

fél évszázadban ráruházott funkcióinak többségétől, mert csak így lehet olyan-
ná tenni, hogy erős és hatékony legyen „igazi” funkciójának, a verseny és a
törvényesség fenntartásának a betöltésében.

AZ „ERŐS ÁLLAM” MELLETTI ÉRVEK

Miért is kell akkor erősnek lennie a neokonzervatív államnak? Mielőtt e kér-
désre választ keresünk, érdemes röviden tisztázni, mit is jelent az „erős állam”
fogalma. Az „államépítésről” szóló munkájában Fukuyama igen világos kü-
lönbséget tesz az állami szerepvállalás kiterjedtsége (a vállalt funkciók), és az
állam azon képessége között, hogy miként tudja megvalósítani a maga elé tű-
zött célokat, miképpen tudja a szabályokat és törvényeket betartatni (Fukuya-
ma, 2004: 18–36). Neokonzervatív nézőpontból az eszményi helyzet az, ha az
állami szerepvállalás korlátozottsága magas intézményi hatékonysággal kap-
csolódik össze. De végül is mi a fontosabb a kettő közül? Csökkenti az állam
kiterjedtségét vagy növelni az erejét, vagyis fokozni intézményeinek hatékony-
ságát? Számos tapasztalat fényében Fukuyama maga is elismeri: az állam ereje
fontosabb, mint funkcióinak kiterjedtsége.

Milyen konkrét indokból akart a neokonzervatív thatcheri állam „erőssé”
válni? Gamble négy szempontot emelt ki (Gamble, 1988: 32–37).

Először is azért, hogy képes legyen visszaszorítani a „kollektivizmus” kí-
sértését. Tegyük hozzá: ennek kapcsán a neokonzervatív állam egy „nem kon-
servatív” szerepkörben találta magát. Míg a konzervatívok hagyományosan a
folytonosság, a megőrzés hívei, ez az állam radikálisan fel akart lépni a status
quoval, és a benne érdekelt intézményekkel szemben, mert azok – saját meg-
ítélése szerint – fenyegették a piaci mechanizmus alapjait.

Másodszor azért, hogy ellenőrizze és fenntartsa a piaci rendet. A piaci rend
olajozott működése nem a természet ajándéka; folyamatos odafigyelést, és –
szükség esetén – határozottságot igényel az államtól. E megközelítésben az
állam kényszerítő erejének alkalmazását leginkább az legitimálja, ha azt a
„szabad gazdaság” védelmében használják fel.

Harmadszor azért, hogy a gazdaságot hatékonyra tegye. Az állam kivo-
nulása a gazdaságból önmagában nem elégséges; a neokonzervatív felfogás
szerint az államnak egyrészt arra kell törekednie, hogy kialakítsa a „szabad
gazdaság intézményi keretét”, másrészt pedig arra, hogy a társadalmat felké-
szítse, és alkalmassá tegye a versenybe való bekapcsolódásra. E szempont tehát
egyértelműen aktív, beavatkozó magatartást vár el az államtól.

Negyedszer pedig azért, hogy helyreállítsa és meg tudja őrizni a politikai
autoritást. Ami az „erős állam” negyedikként említett indokát illeti, az egyér-
telműen a „hagyományos” konzervatív érvrendszerre alapozódott, hiszen jó
néhányan úgy vélik, s ezzel e sorok szerzője is egyetért, hogy az Új Jobboldal

kialakulása épp az állam tekintélyének az eróziójára adott válaszként értékelhető. A klasszikus konzervatív megközelítés szerint az államnak mindenekelőtt az a feladata, hogy a tekintély forrása legyen; a szabad gazdaság és a magántulajdon csak eszköz az intézményes rend megőrzéséhez, nem pedig önmagában vett cél (Scruton, 2002: 39–41.; 199–200.). Az Új Jobboldal konzervatívjai a (neo)liberálisoknál ezért jóval többet foglalkoztak a politikai és társadalmi kérdésekkel, s ennek során arra a következtetésre jutottak, hogy bizonyos funkciókat csak az állam tud betölteni. Fontos ugyanakkor megjegyezni: abban egyetértés mutatkozott a liberális és a konzervatív orientáció között, hogy még a „korlátozott állam” sem lehet gyenge állam.

A THATCHERISTA ÁLLAM

Thatcher azzal az állítással győzte meg a szavazóit, hogy Nagy-Britannia „túl-adóztatott, túlkormányzott és fegyelmetlen” országgá vált a hetvenes évek végére. E helyütt nem kívánunk a politika- és gazdaságtörténet részleteibe bocsátkozni, de kísérletet teszünk – egészen röviden – annak a felvázolására, hogy mit tett a fentebb kifejtett elvek jegyében a thatcherizmus a gazdaság felszabadítása és az állam megerősítése érdekében. Más szavakkal: hogyan valósult meg a „neokonzervatív állam” Nagy-Britanniában?

A főbb intézkedések a következők voltak (Adonis–Hames, 1994). Az állam újraelosztó szerepének szűkítése érdekében jelentős adócsökkentést hajtottak végre, méghozzá a legnagyobb arányban a legmagasabb jövedelműek sávjában. A közkiadások lefaragását ugyanakkor nem tudta Thatcher az eredeti elképzelései szerint megvalósítani. Ennek egyik fő oka az volt, hogy a „laissez-faire”-gazdaságpolitika nyomán ugrásszerűen megnőtt a munkanélküliek száma, s a nekik kiutalt segélyek – még ha csökkentették is mértéküket – előre nem kalkulált pluszterhet róttak az államra. A másik okot pedig abban láthatjuk, hogy a vártnál jóval keményebb társadalmi ellenállásba ütközött a kormányzatnak a hibáival együtt is népszerű Nemzeti Egészségügyi Szolgálat és az állami közoktatás ellen indított támadása (Evans, E., 1997: 65–78.). Az 1979-ben ígértnél viszont nagyobbat lépett a neokonzervatív állam saját vagyonának az eladásában, a (re)privatizációban. („Egyetlen iparág sem maradhat állami ellenőrzés alatt, hacsak nincs erre valamilyen konkrét és nyomós indok” – fogalmazta meg Nigel Lawson pénzügyminiszter.) A neokonzervatív politika fontos eleme volt a nagyhatalmú szakszervezetek erejének a fokozatos, lépésről lépésre történő megtörése (Egedy, 1998: 391–399.). Mindez része volt a „politikai monetarizmusnak”, Martin Holmes brit politológus kifejezésével élve, vagyis annak a stratégiának, amely a társadalmi és intézményi környezet megváltoztatásával igyekezett az inflációt, a gazdasági élet legsúlyosabbnak tekintett kórságát felszámolni (Holmes, 1985). A thatcherizmus ugyanis,

Friedman jó tanítványaként, az államnak semmiféle más gazdasági szerepet nem szánt, mint azt, hogy – a monetarizmus jegyében – a kibocsátott pénz mennyiségének a szabályozásával elejét vegye az inflációnak.

És mit tett a neokonzervatív állam önmaga megerősítésére a Thatcher-kormányok alatt?

Az államra váró legfontosabb teendőket már az 1979-es választási program megjelölte: az ország védelmi képességének a fokozását, a parlament tekintélyének a helyreállítását, és a jog uralmának (rule of law) a megerősítését. Vegyük ezeket sorra! Ami a kül- és biztonságpolitikát illeti, Thatcher nagy elszántsággal – a „Vaslady” megjelölést is kiérdemelve – állt ki a brit fegyveres erők korszerűsítése, a NATO katonai erősítése, s a brit–amerikai kapcsolatok elmélyítése mellett. A falklandi háborúval ugyancsak látványosan demonstrálta államának az erejét.

A parlament elsőbbségének a helyreállítása neokonzervatív olvasatban mindenekelőtt azt jelentette, hogy a törvényhozásnak felelős végrehajtó hatalmat meg kell erősíteni, s az előző évtizedekben kialakult korporatista struktúrák hatalmát meg kell törni. Ez többé-kevésbé sikerült is, és a brit állam markáns centralizációja következett be. A skót és a walesi autonómia bővítése, amelyet a Munkáspárt szorgalmazott, ilyen körülmények között szóba sem került.⁵ Az Új Jobboldal szemében a kormányzati rendszer hagyományos keretét adó ún. westminsteri modell is megkérdőjeleződött, azon az alapon, hogy az nem képes a piac által igényelt megoldásokat biztosítani. E tekintetben azonban ellentmondásos helyzetbe sodródott a thatcherizmus: a gazdasági hatékonyság javítása és a költségek csökkentése érdekében hirdetett „államtalanító” politikáját nehéz volt összeegyeztetni a parlamenti szuverenitás erősítésével és a központi kontroll kiterjesztésével. A westminsteri modell működését elemző alapos tanulmányában Martin Smith rámutat: azzal, hogy piaci szereplőket bíztak meg a közszolgáltatások nyújtásával, a Thatcher- és Major-kormányok akaratlanul is meggyengítették a parlament elsőbbségének, a törvényhozással szembeni felelősségnek oly sokat hangoztatott elvét. A megbízott vállalatok tevékenységéért ugyanis a kormányzat közvetlenül nem felelt, noha közszolgáltatásokról volt szó (Smith, 1998: 61–63.).

Ellentmondásos volt a Civil Service-hez, a nevezetes brit közszolgálathoz való viszony is. Thatcher ugyan jó néhány köztisztviselőt kedvelt és tisztelt, a Civil Service intézményét azonban kifejezetten utálta, a közszolgálat intézményét „szükséges rossznak” tekintette. A közszolgák mentalitása és a közszolgálat működés módja gyökeresen eltér a piaci szereplőkétől, s míg Thatcher az utóbbiakban az anyagi javak megteremtőit, az előbbieken csak annak fogyasztóit látta (Evans, E. 1997: 53–58.). A thatcherista gondolkodás mélyen egyetértett az ún. „közösségi választások” (public choice) elméletének azon állításával, amely szerint a közsférában dolgozó egyének éppúgy a saját hasznuk maximalizálására törekednek, mint a piaci szféra szereplői, ám míg az

utóbbiak elé a piaci verseny kemény korlátokat állít, az előbbieket haszonmaximalizálási erőfeszítései nem ütköznek hasonló akadályokba (Niskanen, 1971). A memoárjában Thatcher is kiemeli: „Elhatároztam, hogy a munkát a kormányzat hosszú távra szóló megreformálásával kezdem. Ha az volt a célunk, hogy a nemzet tehetségét egyre inkább a gazdaságot teremtő magánvállalkozások szférájába összpontosítsuk, ez szükségszerűen a közszférában foglalkoztatottak számának a csökkentését igényelte...” (Thatcher, 1993: 45–46.). Végül az intézményi hatékonyság növelésének jegyében „karcsúsították” ugyan a Civil Service személyi állományát (Thatcher teljes miniszterelnöki periódusa alatt mintegy ötödével), de ennél radikálisabban mégsem nyúltak hozzá, mintegy bízva abban, hogy az új politikai „klíma” majd új viselkedésmódra kényszeríti a köztisztviselőket.

A „jog uralma” a thatcherizmus kontextusában mindenekelőtt a rend erősítését és a közbiztonság javítását jelentette – s a bristoli és a brixtoni utcai zavargások után e célkitűzés széleskörű társadalmi támogatást is kapott. E stratégiának része volt a rendőrség létszámának emelése, jogkörének bővítése és a büntetések szigorítása. Az állam erősítésének a jegyében került sor a futballhuligánok elleni szervezett fellépésre is. Észak-Írországból ez a célkitűzés az IRÁ-val szembeni „kemény kéz” politikáját, s a kompromisszumok kerülését eredményezte.

Hiába voltak azonban oly hosszú ideig kormányon a konzervatívok, elveik és programjaik ellenére sem tudták érdemben visszazorítani az állami szférát. Sőt, 1979 után az inkább nőtt, mint szélesedett... (Jenkins, 1995: 242–243.).⁶ A thatcheri politika a legtöbb sikert a jól beazonosítható ellenfelekkel szemben érte el: Galtieri tábornok Argentínájával, a sztrájkoló szénbányászokkal vagy épp a baloldali többségű harcias helyi önkormányzatokkal szemben. E relációkban a neokonzervatív állam erősnek és hatékornak bizonyult. Ugyanezt azonban már nem lehet elmondani az olyan bonyolult területek tekintetében, mint amilyen például az állami kiadások szerkezete és nagyságrendje... A „thatcheri forradalom” befejezetlen maradt (vö. Jenkins, P., 1987: 369–379.; Kavanagh, 1998: 110–140.).⁷

A NEOKONZERVATÍV ÁLLAM A HIDEGHÁBORÚ UTÁNI IDŐSZAKBAN

A szovjet–amerikai vetélkedésre épülő bipoláris rend felbomlása nyomán, az új nemzetközi világrendben több tényező is erősítette a neokonzervativizmus államellenes, piacközpontú irányzatát.

1. A kommunizmussal vívott élet-halál harcot minden konzervatív kulcsfontosságúnak tartotta, ezért még a szabadpiaci, neoliberális felfogás hívei is hajlamosak voltak bizonyos fokig elfogadni, hogy a nemzetbiztonság érdekében szükség van a nagyobb kormányzatra és a magasabb adókra. A befolyásos

amerikai neokon, Newt Gingrich szavaival: „A hidegháború befejeződésével drasztikus mértékben csökkent az erős központi kormányzat iránti igény.” (Gingrich, 1995: 102.).

2. A szocialista államok csődje és bukása világszerte lejáratta a központi tervezésre épülő gazdaság eszméjét, s a kapitalizmus váratlan, Fukuyama által megénekelt diadala még az állami beavatkozás keynesi eszközeit alkalmazó politikára is sötét árnyékot vetett (Pilbeam, 2003: 36–37.). Sokatmondó, hogy még az olyan „baloldali” politikusok sikerét is, mint Clintonét Amerikában vagy Blairét Nagy-Britanniában azzal magyarázták, hogy a neokonzervatív gazdaságpolitika megoldásait vették át.

3. De nem csak a szocialista világrendszer összeomlását érdemes kiemelni: az ezredfordulóra még inkább felerősödtek azok a társadalmi folyamatok, amelyek már a XX. század utolsó negyedében átalakították a kapitalizmus szerkezetét. A hagyományos munkásosztály felbomlására, s az „új középosztály” kialakulására gondolunk. E helyzetben kevesebb engedményt kellett tenni a szervezett munkaerőnek – e tendencia már a Reagan–Thatcher-korszakban markánsan jelentkezett, s ez segítette az állami és a jóléti szektorral szembeni erőteljesebb fellépést.

A hidegháború befejeződése és a „posztmodern” kapitalizmus kikristályosodása tehát új érveket is szolgáltatott és új impulzusokat adott az állam viszszaeszközítését követelő neokonzervatívok számára. Súlyos tévedés lenne azonban ebből arra következtetni, hogy a „beavatkozó”, a társadalomért felelősséget vállaló állam eszméje lekerült volna a politikai napirendről. Erről szó sincs, sőt néhányan egy kifejezett ellenhatásról beszélnek. Azt jószerével egyetlen konzervatív sem vitatta, hogy a kapitalizmusnak ma nincs alternatívája, a piacgazdaság kívánatos változatairól, és – ezzel összefüggésben – az állam szükséges méretéről és funkcióiról azonban már annál inkább megoszlottak a nézetek (vö. Crouch–Marquand, 1993). Az amerikai Barnes például kategorikusan megállapította: a „big government conservatism” az „élet ténye”. Hiszen ha egy ideológiailag olyannyira elkötelezett államférfi, mint Ronald Reagan nem tudott megszabadulni a nagy államtól, akkor valószínűleg senki sem fog tudni... Így aztán, fogalmazódik meg a követendő álláspont, „a nagy kormányzatban gondolkodó konzervatív nem vesztegeti az idejét arra, hogy megkísérelje lefaragni az államot, hanem azt kívánja biztosítani, hogy az állam konzervatív, ne pedig liberális célokat szolgáljon.” (Barnes idézi: Pilbeam, 2003: 51–52.).

S ha arra utaltunk fentebb, hogy a kapitalizmusnak a hidegháborúban aratott győzelme bátorította az erősen korlátozott állam híveit, 2001 szeptembere, a New York elleni terrortámadás ellenkező hatással járt. Maga az egykori neokon Fukuyama jegyezte meg a libertáriánusok bukásáról értekező cikkében a Wall Street Journal-ben: szeptember 11-e arra emlékeztette az amerikaiakat, hogy miért van az állam és miért kell adózni... (Fukuyama, 2002). 2004-

ben írott könyvében pedig még tovább megy, amikor kijelenti: az új helyzetben nem az államiság leépítése lesz napirenden, „hanem az, hogy hogyan építsük föl azt. Az állam elsorvasztása nem utópia sem az egyes társadalmak, sem a globális közösség számára, hanem a katasztrófa előjátéka.” (Fukuyama, 2004: 153–154.).

A „VERSENYELVŰ ÁLLAM” VONÁSAI

Az új világrendhez és a globalizáció kihívásaihoz alkalmazkodni kívánó, szellemiségét tekintve neokonzervatív állam a politikatudományi szakirodalomban jó néhány jelzőt kapott. E sorok szerzője szerint a legszerencsésebb a „competition state” fogalma, amelyet magyarra „versenyelvű államként” fordíthatunk. Ennek a lényegét Mark Evans abban a törekvésben jelöli meg, hogy a kormányzat a „welfare state” hagyományos prioritásait a nemzetközi arénában való sikeres helytállás kívánalmainak előnyben részesítésével cseréli fel (Evans, M. 2009, 109–110.). Vagyis az állam vezérlő elvévé a globalizációba való bekapcsolódás szándéka válik – méghozzá annak az alapján, ahogyan a politikai elit a globális realitásokat érzékeli és értelmezi.⁸ Ez az állam tehát nem csak „elszenvedi” a globalizációt, passzív-defenzív attitűdöt alakítva ki vele kapcsolatban, hanem maga is aktív részvételre törekszik. A hatékonyság és a versenyképesség javítása érdekében az állami vezetők arra is készek, hogy az addig őket megillető döntéshozói funkciók egy részéről lemondjanak. Az új állam tudatosan szakít a köz szférájának és a piacnak a merev megkülönböztetésével – a kettő összekapcsolásának a módjaiban azonban igen jelentős különbségek mutatkoznak az egyes alakváltozatok között.

A versenyelvű állam brit variánsa a thatcheri államból nőtt ki, de a Blair-kormányok alatt új jegyeket vett fel: megőrizve a neokonzervatív gazdaságpolitika alapjait néhány hagyományos szociáldemokrata eszményt és vívmányt megkísérelt összeegyeztetni a globalizáció igényeivel. Mint ismeretes, ehhez szolgált elvi alapul a neves szociológus, Anthony Giddens által kidolgozott „harmadik út” elmélete (Giddens, 1998). (S bár a kiindulópont markánsan eltért, hasonló törekvést láttunk a giddensi eszmék iránt ugyancsak fogékony Clinton vezette Új Demokraták részéről az Egyesült Államokban is.)

Milyen általános vonásokkal jellemezhetjük a versenyelvű államot, és melyek voltak a specifikus elemei az Új Munkáspárt állam-projektjének?

Az állam átalakítja a szerkezetét, a globalizációhoz való alkalmazkodás jegyében. Nagy-Britannia esetében ez együtt járt az alkotmányos berendezkedés reformjaival, és a tradicionális államigazgatásnak a „new public management”-tel való felváltásával. A magyarra általában Új Közmenedzsment-ként fordított NPM a közszektor hatékonyságának a növelését, a szolgáltató jelleg erősítését a hagyományos államgépezet leépítésével és a piaci jellegű mechanizmusokra való támaszkodással kívánja elérni, az államigazgatásban is a ma-

gáncégek irányítási módszereit alkalmazva. A klasszikus kormányzásról („government”) az új típusú „governance”-re való áttéréssel a társadalmi folyamatok befolyásolásának új eszköze jelent meg: a „good governance” eszménye a tradicionális állami kormányzás helyett a gazdasági és társadalmi élet meghatározó szereplőinek „önszabályozó” tevékenységét állítja előtérbe. Kormányzás – állam nélkül, a Rosenau és Czempiel által szerkesztett kötet címét idézve (Rosenau–Czempiel, 1992; G. Fodor, 2008). Ez az állam „kiüresedését” („hollowing-out”) is magával vonja; brit relációban Mark Evans a privatizáció előtérbe kerülését, a központi kormányzat funkcióinak a zsugorodását, a nemzeti szuverenitásnak az EU-val szembeni szűkülését, és – az Új Közmenedzsment térnyerésével összefüggésben – a közszolgák menedzserré válásának a tendenciáját emelte ki (Evans, M. 2009: 114–116.).

A versenyelvű állam a politikai napirendjét is annak a célnak rendelte alá, hogy az állam minél hatékonyabban vehessen részt a globalizációban. Így nyertek abszolút prioritást a versenyképesség szempontjai, s így szorult háttérbe az a korábban kiemelten kezelt cél, hogy bizonyos stratégiai ágazatok nemzeti kézben maradjanak, biztosítandó a gazdasági önállóság legalább minimális szintjét. A gazdasági szabályozókat is úgy alakították, hogy rugalmas viselkedésre kényszerítsék a piaci szereplőket. Mindezt összegezve: a jólét kiterjesztésére irányuló törekvés helyett a vállalkozások támogatása, az innováció előmozdítása és a profit biztosítása vált elsődlegessé („post-welfare contracting state; Evans and Cerny, 2003).

CAMERON ÉS AZ „EGYÜTTÉRZŐ KONZERVATIVIZMUS” ÁLLAMA

A kontinuitás és a diszkontinuitás elemei egyaránt felfedezhetők a Konzervatív Pártot 2005 decembere óta irányító David Cameron állam-konceptiójában, ha azt összevetjük a versenyelvű állam korábbi alakváltozataival.⁹ A „poszt-thatcheri” cameroni konzervativizmusban egyaránt megtaláljuk a neoliberális és (neo)konzervatív vonásokat, de a Thatcher nevével fémjelezhető „klasszikus” neokonzervatív állam politikai napirendjéhez képest markáns változásokat is megfigyelhetünk, mindenekelőtt a thatcherizmusból látványosan hiányzó szociális dimenzió előtérbe állítását (Beech, 2009, 20–23.). E fordulat nyilván összefügg a toryk három egymást követő választási vereségével (1997, 2001, 2005), azzal a felismeréssel, hogy a régi típusú thatcherista politika alapos átgondolásra szorul.

Konzervativizmusának kulcsfogalmát Cameron már 2005 októberében, a pártelnökké választását megalapozó beszédében megjelölte, amikor politikai felfogását a „compassionate conservatism” fogalmával írta le, melyet e sorok szerzője „együttérző konzervativizmusként” fordít magyarra¹⁰ (Cameron, 2005). Ezzel összhangban a legfontosabb teendőjét a „széttört társadalom” (broken

society) rendbetételében jelölte meg, azt állítva, hogy a XXI. század első évtizedében hazájában egyre aggasztóbb tendenciák bontakoztak ki: a családok szétesése, a hagyományos értékrend eróziója, s a társadalmi átlagtól leszakadók számának növekedése, a bűnözés és az egyéb deviáns viselkedésmódok terjedésével együtt. Megítélése szerint ezért Nagy-Britannia mindenekelőtt gyökeres társadalmi reformra szorul. „Olyan radikális szociális reformer akarok lenni, mint amilyen radikális reformer volt Mrs. Thatcher a gazdaságban.” – hangsúlyozta a neves újságíró, D. Jones által készített interjúsorozatban (Jones, 2008: 315). Cameron szemléletére kétségtelenül nagy hatással volt a konzervatívnak ugyan nem minősíthető, de azzal mégis több ponton érintkező „kommunitárius”, vagyis „közösséglvű” filozófia.¹¹

A neokonzervatív paradigma neoliberális komponensének kulcselemét, a szabadság abszolutizálását Cameron határozottan elutasította, rámutatva: „ez a libertariánus, nem pedig a konzervatív felfogás. Én ezt nem vallo. Számomra a legfontosabb szó a felelősség.” Így válik világképének sarokkövévé a „felelősség forradalma”: az egyénnek nemcsak jogai, hanem kötelessége és felelőssége is van a közösséggel szemben (Jones, 2008: 312.). A thatcheri szemlélettől eltérően, amely a gazdaságra összpontosította figyelmét, Cameron tehát felismerte a társadalom és a közösségi szolidaritás fontosságát, a bajok orvoslásában azonban másfajta szerepet szánt az államnak, mint a szociáldemokrata koncepció. Joggal állapítja meg Lee: az „együttérző konzervativizmus” fogalma valójában az állam és a civil társadalom szembeállítását is magában foglalja (Lee, 2009: 55.). „A Munkáspárt az államra gondol, mi pedig a társadalomra...” – hangoztatta Cameron, kifejtve: „az igazi változást az állam nem tudja egyedül végrehajtani, ehhez mindenkinek hozzá kell tennie a maga részét egy felelős társadalomban”. Míg Thatcher – elhíresült nyilatkozatában – azt mondta, hogy nincs is olyan, hogy társadalom, Cameron kijelentette: „van társadalom, de az nem azonos az állammal”. A „nagy társadalom, nem pedig nagy kormányzat” („big society, not big government”) eszméjével Cameron egyszerre határolta el magát a thatcherista örökségtől és a „nagy államban” hívó munkáspárti kormányzattól (Cameron, 2009). Pártjának 2008-as szokásos őszi konferenciáján így szólt erről: „A Munkáspárt számára csak az állam és az individuum létezik, köztük pedig semmi. Nincs család, amelyre támaszkodhatnánk, nincs barát, aki segíthetne, nincs közösség, amelyhez fordulhatnánk....Nincs olyan hit, amelyben osztozhatnánk, nincs olyan karitatív vállalkozás, amelyben dolgozhatnánk. Csak a Miniszter van, csak a Whitehall, nincs társadalom – csak ők vannak, a törvényeik, a szabályaik, és az arroganciájuk. Így nem lehet vezetni az országot.” (Cameron, 2008) Cameron e tekintetben tehát a klasszikus konzervatív felfogást vallja, amely az egyén és az állam viszonyában nélkülözhetetlennek tartja a „közbülső” csoportok és intézmények létét (részletesebben: Egedy, 2001: 137–139.).

„Nyessük vissza az államot, és bontakoztassuk ki a társadalmat!” („Rolling the state back, rolling society forward”) – fogalmazódott meg tehát a stratégiai cél. Ám mit is jelent ez pontosan? E törekvés háttérében egyrészt kétségtelenül az a meggyőződés húzódik meg, amire Cameron többször is utalt: a kisebb közösségeknek több lehetőségük van az egyének viselkedésének a befolyásolására, mint az államnak. Másrészt, s ez a legfontosabb, a cameroni államfelfogás a közfeladatok ellátásában a korábbinál jóval nagyobb mértékben kíván támaszkodni az önkéntes szférára, a közösségekre és a magánkezdeményezésekre. A civil társadalom bevonásának fontosságát Cameron számos beszédében kiemelte, az általa optimálisnak tartott államot pedig a „poszt-bürokratikus” jelzővel illette (Jones, 2008: 287.). Elképzeléseinek karakterét jól jellemzi az a javaslata, hogy rendőrfelügyelőket a helyi közösségek maguk válasszathassák meg.

Joggal feltételezhető tehát, hogy a cameroni állam többet fog vállalni, mint a thatcherizmus „redukált állama”. Érdeemes például kiemelni a toryk által szorgalmazott „aktív munkaerőpiaci programot”, amely – segélyosztás helyett – a munkához jutáshoz kíván állami segítséget biztosítani, míg a felajánlott lehetőségeket elutasítóknak szankciókat helyez kilátásba. A szociálpolitikai innovációk közé tartozik, hogy a cameroni konzervativizmus felfogása szerint az államnak kötelessége kiállnia a hagyományos családmodell mellett, s ezért a házaspároknak külön adókedvezményt ígért. A „széttört társadalom” összeforrasztásáért ugyanis a jól működő családok tehetik a legtöbbet (Jones, 2008: 164–169.). A környezetvédelem hangsúlyozott előtérbe állításával új tematikát hozott be Cameron a konzervatív napirendbe; e vonatkozásban ugyancsak elismerte, hogy pusztán az üzleti világtól nem remélhető az „ökológiai modernizáció”, nélkülözhetetlen tehát az állam aktív fellépése. (Például a környezet-szennyező cégek erős megadóztatásával.) Joggal figyelmeztet azonban Driver: Nagy-Britannia nem Amerika, vagyis bár a munkáspárti kormányzat által erősen centralizált állam bizonyos fokig decentralizálható, az önkéntes szférának akkora szerepre aligha nyílik lehetősége, mint a tengerentúlon. A társadalmi reformok fő hajtóerejének tehát az államnak kell maradnia (Driver, 2009: 94.).

Cameron konzervativizmusának a közösséget előtérbe állító elemei kétségtelenül új arculatot adnak a globalizáció által kikényszerített versenyelvű állam brit változatának. Ez a tendencia azt ígéri, hogy az a mély ellentét, amely szinte vörös vonalként húzódott végig a XX. században a paternalisták és az individualisták között az állam szerepének megítélésében, esetleg egy újfajta szintézist nyer. Ha a „poszt-thatcheri” konzervativizmus – hosszú vajúdas után – nagyobb figyelmet fordít a társadalomra, akkor esély kínálkozik arra, hogy mindkét véglettől, a piac abszolutizálásától és az állam abszolutizálásától távolabb kerüljön. A globális válság a thatcheri és a giddensi-blairi eszméket egyaránt megbuktatta, a brit konzervativizmusnak ezért új identitásra – s ezzel összefüggésben új államfelfogásra – van szüksége, ha sikeres kíván lenni.

JEGYZETEK

- ¹ Természetesen egy másfajta, szintén lehetséges megkülönböztetés keretében az individualisták is lehetnek szkeptikusak az emberről alkotott felfogásukban, a kollektivisták pedig lehetnek optimisták az ember természetét illetően, mint például a totalitárius rendszerekben, de a brit konzervativizmus kontextusában e disztinkció tűnik a leginkább célravezetőnek.
- ² Az USA-ban a New Right és a neokonzervativizmus kapcsolata valamelyest ellentmondásosabb – részletesebben lásd Békés Márton munkáját (Békés, 2008, 293–294.).
- ³ A társadalmi igazságosság elvi problémáihoz lásd Balázs Zoltán kitűnő áttekintését (Balázs, 2007, 102–112.).
- ⁴ A neokonzervatív eszmék nagy-britanniai elterjesztésében kulcsszerep jutott három „agytrösztnek”, a Gazdasági Ügyek Intézetének, a Politikai Tanulmányok Központjának és az Adam Smith Intézetnek, tevékenységük érdemi elemzése azonban, akárcsak a britekre is mély hatást gyakorló amerikai műhelyké, túllépné a rendelkezésre álló terjedelmi kereteket. A témához lásd Cockett alapos monográfiáját (Cockett, 1994).
- ⁵ E tekintetben kétségtelenül különbség mutatkozik a (neo)konzervativizmus brit és amerikai változata között. Amint Devigne rámutat: az amerikaiak hagyományosan a hatalom decentralizálásának a hívei, a brit konzervatívok szemében ugyanakkor a hatalom „átruházása” (devolution) „inkább a gyengeség, mint az erő jele”. A brit álláspont érzékeltetésére Scrutont is idézi Devigne: „Angliában...a helyi önkormányzat mértéke a politikai organizmusnak nem az erejét, hanem a gyengeségét tükrözi...” (Devigne, 1994: 98.).
- ⁶ Míg az I. világháború előtt az állami szféra alig 8 százalékkal részesült a brit GDP-ből, a harmincas évekre ez az arány 20 százalék fölé emelkedett, s a II. világháború után 40 százalékra nőtt; a XXI. század elején pedig 42 százalék körül mozgott. (Gamble–Wright, 2004: 1.) Ronald Reagan Amerikájában az állami szektornak a GDP-ből való részesedése tíz alatt, vagyis 1979 és 1989 között 31,7 százalékról 36,1-re emelkedett.
- ⁷ Az amerikai neokonzervativizmus teljesítményéhez lásd Békés Márton kitűnő elemzését: Békés, 2008.
- ⁸ A versenyelvű állam kapcsán Bobbit egészen addig a – mindenképpen túlzónak tűnő – pontig eljut, hogy megállapítja: a globalizáció hatására a nemzetállamot a „piaci állam” (market state) váltja fel, amely a nemzetközi tőkepiacokra és a multinacionális vállalatokra támaszkodik (Bobby, 2003).
- ⁹ 2010 májusa óta Cameron ugyan Nagy-Britannia miniszterelnöke, ám az eltelt idő rövidsége miatt egyelőre csak az elvi síkon kifejtett államfelfogásáról tudunk érdemi képet adni.
- ¹⁰ Jegyezzük meg a pontosság kedvéért, hogy e fogalmat Cameron előtt már a Konzervatív Párt korábbi elnöke, Ian Duncan Smith is használta, miután szakított korábbi „keményvonalas” neoliberális felfogásával, és 2004-ben létrehozta pártján belül a „Társadalmi Igazságosság Központot”. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a toryk politikájában az „együttérző konzervativizmus” eszméje csak Cameron elnökké választása után vált meghatározó jelentőségűvé.
- ¹¹ A komunitárius iskola legfontosabb szerzőitől magyarul is olvasható egy válogatás, a szerkesztő Horkay Hörcher Ferenc előszavával (Horkay, 2002).

IRODALOM

- Adonis, Andrew–Hames, Tim (eds) (1994): *A Conservative Revolution? The Thatcher-Reagan Decade in Perspective*. Manchester, Manchester University Press.
- Balázs Zoltán (2007): *Politikai értékelmélet, 2007*. Budapest, L'Harmattan.
- Beech, Matt (2009): Cameron and Conservative Ideology. In: Lee, Simon–Beech, Matt: *The Conservatives under Cameron*. London, Palgrave Macmillan, 18–30.
- Békés Márton (2008): *Amerikai neokonzervativizmus. Egy kikisíklott ellenforradalom*. Budapest, Századvég.
- Berlin, Isaiah (1990): A szabadság két fogalma. In: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest, Európa.
- Bobbitt, Philip (2003): *The Shield of Achilles. War, Peace and the Course of History*. London, Penguin.
- Cameron, David (2005): *Change to Win, Conference Speech, 4 October, 2005*. www.conservatives.com/.../Cameron_Change_to_win.aspx
- Cameron, David (2008): *Conference Speech, 1 October, 2008*. www.conservatives.com/.../Speeches/2008/.../David_Cameron_Conference_Speech_2008.aspx
- Cameron, David (2009): *The Big Society, 10 November, 2009*. www.conservatives.com/.../David_Cameron_The_Big_Society.aspx
- Cockett, Richard (1994): *Thinking the Unthinkable: Think-Tanks and the Economic Counter-Revolution*. London, HarperCollins.
- Crouch, Colin–Marquand, David (eds) (1993): *Ethics and Markets*. Oxford, Blackwell.
- Devigne, Robert (1994): *Recasting Conservatism. Oakeshott, Strauss and the Response to Postmodernism*. New Haven and London, Yale University Press.
- Driver, Stephen (2009): Fixing Our Broken Society: David Cameron's Post-Thatcherite Social Policy. In: Lee, Simon–Beech, Matt (eds): *The Conservatives under Cameron*. London, Palgrave Macmillan, 80–96.
- Egedy Gergely (1998): *Nagy-Britannia története (XX. század)*. Budapest, Aula.
- Egedy Gergely (2001): *Konzervativizmus az ezredfordulón*. Budapest, Magyar Szemle Könyvek.
- Egedy Gergely (2005): *Brit konzervatív gondolkodás és politika*. Budapest, Századvég.
- Egedy Gergely (2006): *Thatcherizmus: (neo)liberalizmus vagy (neo)konzervativizmus*. Politikatudományi Szemle, 2006/2-3, 5–24.
- Evans, Eric J. (1997): *Thatcher and Thatcherism*. London–New York, Routledge.
- Evans, Mark (2009): Cameron's Competition State. In: Lee, Simon–Beech, Matt (eds): *The Conservatives under Cameron*. London, Palgrave–Macmillan, 109–133.
- Evans, Mark–Cerny, Peter (2003): Globalization and Social Policy. In: Ellison, Nicholas–Pierson, Christopher (eds): *Developments in British Social Policy*. 2nd. ed. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 19–40.
- Friedman, Milton (1962): *Capitalism and Freedom*. Chicago, University of Chicago Press.
- Fukuyama, Francis (2002): *Conservatism Matures: The Fall of the Libertarians*. Wall Street Journal, 2 May.
- Fukuayama, Francis (2004): *Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században*. Budapest, Századvég.

- Gamble, Andrew (1988): *The Free Economy and the Strong State. The Politics of Thatcherism*. London, Macmillan.
- Gamble, Andrew–Wright, Tony (2004): Introduction. In: Gamble, Andrew–Wright, Tony (eds): *Restating the State*. Oxford, Blackwell, 1–10.
- G. Fodor Gábor (2008): *Kormányzás/tudás*. Budapest, Századvég.
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge, Polity Press.
- Gingrich, Newt (1995): *To Renew America*. New York, HarperCollins.
- Green, E.H.H. (2004): Conservatism, the State, and Civil Society in the Twentieth Century. In: Green, E. H. H.: *Ideologies of Conservatism*. Oxford, Oxford University Press, 240–279.
- Greenleaf, William Howard (1987): The British Political Tradition, vol. 2, *The Ideological Heritage*. London, Methuen.
- Harris, Nigel (1972): *Competition and the Corporate Society. British Conservatives, the State and Industry, 1945–1964*. London, Methuen.
- Hayek, Friedrich August (1995): A társadalmi igazságosság atavizmusa. In: Hayek, F. A.: *Piac és szabadság*. Szerk. Madarász Aladár, Budapest, Közgazdasági és Jog Kiadó, 211–220.
- Hayek, Friedrich August (1996): A szocializmus hanyatlása és a jóléti állam felemelkedése. In: *Az új jobboldal és a jóléti állam*. Szerk.: Bujalos István–Nyilas Mihály, Budapest Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület–ELTE Szociológiai Intézet, 40–56..
- Holmes, Martin (1985): *The First Thatcher Government, 1979–1983. Contemporary Conservatism and Economic Change*. Boulder, Colorado, Westview Press.
- Hoover, Kenneth–Plant, Raymond (1989): *Conservative Capitalism in Britain and the United States. A Critical Appraisal*. London, Routledge.
- Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *Közösséglvű politikai filozófiák*. Századvég, Budapest, 2002.
- Jenkins, Peter (1987): *Mrs Thatcher's Revolution*. London, Jonathan Cape.
- Jenkins, Simon (1995): *Accountable to None: the Tory Nationalization of Britain*. London, Hamish Hamilton.
- Jones, Dylan (2008): *Cameron on Cameron. Conversations with Dylan Jones*. London, Fourth Estate.
- Joseph, Keith–Sumption, Jonathan (1979): *Equality*. London, Murray.
- Kavanagh, Dennis (1997): *The Reordering of British Politics. Politics After Thatcher*. Oxford, Oxford University Press.
- Lash, Scott–Urry, John (1987): *The End of Organised Capitalism*. Cambridge, Polity Press.
- Leach, Robert: *Political Ideology in Britain*. London, Palgrave, 2002.
- Lee, Simon (2009): David Cameron and the Renewal of Policy. In: Lee, Simon–Beech, Matt (eds): *The Conservatives under Cameron*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 44–59.
- Levitas, Ruth (ed) (1986): *The Ideology of the New Right, Cambridge*. Polity Press.
- Marshall, Thomas Humphrey (1950): *Citizenship and Social Class*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Niskanen, William (1971): *Bureaucracy and Representative Government*. Chicago, Aldine Publishing Company.
- Pilbeam, Bruce (2003): *Conservatism in Crisis? Anglo-American Conservative Ideology after the Cold War*. London, Palgrave Macmillan.

- Plant, Raymond (2004): Neo-Liberalism and the Theory of the State: From Wohlfahrtsstaat to Rechtsstaat. In: Gamble, Andrew–Wright, Tony (eds): *Restating the State*. Oxford, Blackwell, 24–37.
- Rosenau, James, Nathan–Czempiel, Ernst-Otto (eds) (1992): *Governance without Government: Order and Change in World Politics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Scruton, Roger (2002): *A konzervativizmus jelentése*. Budapest, Novissima Kiadó.
- Smith, Martin J. (1998): Reconceptualizing the British State: Theoretical and Empirical Challenges to Central Government. *Public Administration*, Spring 1998, Vol. 76, No. 1, 45–72.
- Thatcher, Margaret (1993): *The Downing Street Years*. London, HarperCollins.